

MEGEMLEKEZÉS TÖRÖK AURÉLRÓL, SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJÁN

Írta: GYENIS GYULA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem Embertani Intézete, Budapest)

Ez évben emlékezünk meg TÖRÖK AURÉL születésének 125. és halálának 55. évfordulójáról. 1842. február 13-án született Pozsonyban és ez év szeptember 2-án lesz 55. éve, hogy a 14. embertani és prehistoriai kongresszus előestéjén Genfben agyvérzésben elhunyt a legnagyobb és legvitatottabb magyar antropológus, a budapesti egyetemi Embertani Intézet első professzora.

Tudományos pályafutását, mint orvoskutató kezdte. Orvosi tanulmányait a pesti, majd a bécsi egyetemen végezte, oklevelét 1867-ben, éppen 100 évvel ezelőtt szerezte meg. Pesten, II. éves hallgató korában LENHOSSÉK JÓZSEF professzor mellett már mint demonstrátor működött, majd Bécsben BRÜCKE professzor intézetében dolgozott. Bécsből hazatérve JENDRASSIK JENŐ élettani intézetébe került, ahol 2 évig volt tanársegéd. Közben vegytant és technológiát tanított a Kereskedelmi Akadémián. 1869-ben magántanári képesítést szerzett s egy hónap múlva már a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézetben az élettan és szövettan, orvosi fizika, valamint a kórbonctan tanárává nevezték ki. Az elméleti kutatások továbbra is érdeklődésének központjában állottak, többször töltött hosszabb időt Németországban és az ott végzett munkáról dolgozataiban számolt be. 1872-ben, amikor a sebészeti-tanintézetből egyetemi orvostudományi tanszék szerveztek, TÖRÖK AURÉL-t az élettan és szövettani tanszék élére állították.

Nem tudjuk pontosan, hogy mikor és hogyan ébredt fel az érdeklődése az antropológia iránt. Ő maga BROCA-val 1878-ban Párizsban történt találkozását jelölte meg mint döntő tényezőt, amely az antropológia felé terelte érdeklődését.

Párizsba már TREFORT miniszter ajánlólevelével utazott, hogy ott antropológiai, anatómiai és élettani tanulmányokat folytasson. Török tehát, azzal a kifejezett céllal utazott az akkori antropológiai élet centrumába, hogy ott kiképezze magát az antropológiában. Párizsból hazatérve az anatómiai tanszék vezetését pályázta meg, melyet az antropológiára való áttérés előfokának tekintett. Ez is igazolja a szakmára való céltudatos készülését.

Az antropológiai tanszék felállításának terve ekkor már évek óta érlelődött hazánkban. Filozófiai antropológiai előadások ugyan 1872—75 között már szerepeltek a pesti Bölcsészkar tanrendjében, de felvetődött az igény embertani múzeum és tanszék, tehát komoly természettudományi jellegű intézmény felállítására.

SCHEIBER SÁMUEL 1873-ban, majd 1875-ben tett erre vonatkozólag javaslatot, de a végső lökést az 1876-ban Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszus adta. Ezen a kongresszuson jelen volt BROCA is, és találkozott TREFORT miniszterrel, valamint a magyar tudományos élet kiválóságaival, s igen valószínű, hogy az embertani tanszék felállításának a terve itt kerülhetett először komolyan szóba. TREFORT ajánlólevele TÖRÖK számára BROCA-hoz, pedig világossá teszi, hogy őt szemelték ki a létesítendő tanszék élére. S amikor az 1881. évi költségvetés megjelenésével az embertani tanszék létrehozása bizonyossá vált, TÖRÖK egy éves tanulmányi szabadságra ment, hogy mint írja „*magamat e szakmára előkészítem*”.

A tanulmányúton igen komoly és alapos munkát végzett. Először a német antropológusok kongresszusán vett részt, majd Baselban és Genfben az ottani antropológiai gyűjteményeket tekintette meg. Párizsban antropológiai előadásokat hallgatott, emellett BROCA intézetében dolgozott és publikált is. Az algiri kongresszuson előadást tartott s részt vett a Guyotvillei Grand Rocher és a rokniai dolmen temetőben végzett ásatásokban. Hazafelé útba ejtette Regensburgban a német antropológusok konferenciáját, ahol szintén előadást tartott. Közben még arra is jutott ideje, hogy PETHŐ GYULÁVAL együtt magyarra fordítsa TOPINARD antropológiai kézikönyvét.

Hazatérte után 1881. szeptember 10-én megkapta TREFORT minisztertől a kinevezéséről szóló értesítést a Budapesti Egyetem embertani tanszékére, amely a világon az ötödik volt sorrendben.

Az első magyar antropológus professzor hatalmas energiával látott munkához: lázas agitációba kezdett a magyar antropológia felvirágoztatása és egy nem egyetemi, hanem országos jellegű Embertani Intézet és Múzeum felállítása érdekében.

Tudományos programként a következőket tűzte ki maga elé:

1. *Hiteles csontanyag gyűjtése, hogy a Magyarországon élt és élő népek típusai megállapíthatók legyenek;*

2. *Az élő lakosság rendszeres vizsgálata, felmérése, a magyar típus megállapítása céljából.*

1882 őszén, tehát az Intézet második tanéve elején — most 85 éve — már folyóiratot jelentetett meg „*Antropológiai Füzetek*” címmel. A kötetet egymaga írta; változatos anyaga azt igazolja, hogy nemcsak az antropológiát, hanem a tág értelemben vett „*embertudomány*”-t (etnológia, szociológia, praehistoria) törekedett művelni, illetve terjeszteni.

A kezdeti nagy lelkesedése azonban nemsokára megtorpant. A kormányzattól az élő magyarság nagyszabású embertani vizsgálatához szükséges összegnek, helységeknek és segédszemélyzetnek csak töredékét kapta meg, és az Országos Embertani Intézet és Múzeum létrehozására sem kapott lehetőséget. Az „*Antropológiai Füzetek*” második számát az érdeklődés hiánya miatt már nem tudta megjelentetni és durva támadások érték itthon más tudományszakok részéről.

1885-ben, amikor PULSZKY-tól HAMPEL JÓZSEF vette át az Archaeológiai Értesítő szerkesztését, felajánlotta közreműködését, s hangsúlyozta, hogy a nemzetetredet kérdésének eldöntéséhez az antropológia eredményei nagy segítséget nyújthatnak (ekkor még javában dúlt a finnugor-török eredet vitája!). Az Értesítő következő füzetében azonban RÉTHY LÁSZLÓ tollából — aki az etnográfusok és az archeológusok között jelentős szerepet vitt

abban az időben — felajánlkozására egy olyan éles reflexió jelent meg, amely nemcsak őt, hanem az antropológiát is támadta. RÉTHY ebben a cikkében az antropológiát képtelennek tartotta arra, hogy a nemzeteredet kérdésében akár csak megközelítő segítséget is adjon, s TÖRÖK metódusát gúnyos példával figurázta ki.

A hazai sikertelenségek egyre inkább olyan téma felé fordították TÖRÖK érdeklődését, amelyben már kezdő antropológus korában is jelentős sikereket ért el — a kraniológia reformjáról van szó — hiszen már 1881-ben őt kérték fel közvetítésre a francia és a német antropológusok közötti vitában egy nemzetközi kraniometriai rendszer létesítése tárgyában, amely végül is a frankfurti megegyezéshez vezetett.

Tudományos munkásságának legnagyobb részét ezek után a kraniológia reformjának szentelte, és ennek érdekében évtizedeken keresztül folytatta a „Pro és Contra” vitáját KOLLMANN-nal és más neves külföldi ellenfeleivel.

1890-ben jelent meg Stuttgartban alapvető munkája, a: „Grundzüge einer systematischen Kraniometrie”. A kraniológia reformja, az új módszerek ismertetése mellett jelentős helyet szakít ellenfelei bírálatára is.

Könyve a külföldi szakkörökben különböző elbírálásban részesült. Többnyire félreértették alaposágát, módszerének a legnagyobb mélységig hatolását; nem értették meg, hogy miért tárgyal ennyi adatot és mérési lehetőséget könyvében. TÖRÖK lemérhette könyvének reflexióiban, hogy még további, még egzaktabb munkára, további tények bizonyító erejére van szükség. Egy ajno koponyáról szóló 12 éven át elhúzódó értekezésében már biometriai módszereket és valószínűségi számítást is alkalmaz. A legnagyobb probléma azonban továbbra is a közös módszer hiánya volt. Ebben a munkájában a következőket írja: „Annál a körülménynél fogva, hogy ebben az értekezésben az ajno kraniológia csak egy mellékes szerepet játszik, esetleges félreértések elkerülése végett a következő megjegyzéseket kell tennem.

Akkor, amikor én azt terveztem, hogy az ajnok kraniológiai problémáját egy önálló tanulmánynak vetem alá, és amikor a speciális vizsgálataimhoz csak két ajno koponya állott rendelkezésemre, akkor engem mégis csak az a kérdés érdekelt leginkább, hogy az ajno koponyákra vonatkozó összes eddigi kutatásokból hogyan és milyen eredmények következtethetők. Minthogy azonban az egyes szerzők a koponyaanyagjukat különböző szempontokból és különböző eljárásokkal kutatták, és mert ennek következtében a kutatás eredményeinek módszeres összehasonlíthatása nem volt keresztülvihető, ezért mindenekelőtt azt kellett megkísérelnem, hogy annak a nehéz munkának vessem magam alá, hogy nem volna-e lehetséges a kraniológia összes kérdéseit egy egységes álláspontból kiindulva megközelíteni. Ez a feladat annyiban volt nehéz, hogy a kraniológiában eddig egy szerző sem foglalkozott ezzel a problémával, amiért is egyetlen egy olyan munka sem volt található, amelyben mindazon kérdéseket megvizsgálták volna, amelyeket én itt tárgyaltam volt. Azonban éppen ezért kényszerültem arra, hogy ezt a feladatot összefoglaló módon intézzem el és azután a szerzők egyes kutatásait itt az én módszeremmel egységesen vegyem szemügyre és tárgyaljam le. A kraniológiai problémák nagy száma mellett és méginkább az ezekre vonatkozó eddig uralkodó tisztázatlanságok miatt az erre vonatkozó fejtegetéseimnek is valamivel hosszabbakká kellett válniok, úgy hogy végül is arra kényszerültem, hogy ezeknek a fejtegetéseknek egy egész önálló értekezést szenteljek, amelyet az ajno munkám most következő 3. része elé teszek, ahol azután nekem már csak alkalmazni kell azokat a szempontokat, amelyeket itt kifejtettem.” . . . „Idáig

hiányoztak a kraniológiai kutatások kritikájához a szükséges elvi támpontok. Ezután már minden szaktársnak lehetséges lesz az, hogy az eddigi kraniológiai irodalomban felhalmozott ellentmondások káoszában kiigazodjék, és hogy a speciális kutatásaiban kritikusan járjon el. Bárcsak a fejtegetéseim mielőbb egy kimerítő, szigorú kritikának vététnének alá, hogy végre egy valóban tudományos irányt lehessen venni a mi szaktárgyunkban."

Egy pillanatra sem lankadt. Egyetemi előadásait egyre növekvő hallgatóság előtt tartotta. Népszerű tudományos cikkek seregét jelentette meg, pl. a koponyaüreg nagyságáról a különböző népeknél, a személyazonosság antropológiai megállapításáról, a mesterséges koponyatorzításról, a férfi és nő antropológiájáról, az agyafúrt kifejezésről és még sok más témáról. Közben szinte minden antropológiai kongresszuson részt vett, amelyeken heves vitákat folytatott külföldi ellenfeleivel. S ahogy az életének nagy részét betöltő tudományosakat, az antropológiát egy kongresszuson — a párízsin — kezdte el, úgy életét is egy kongresszuson — a genfin — fejezte be. 70 éves korában itt ragadta el a kérlelhetetlen halál.

Életét és munkásságát hűen jellemzik a kortárs és tudóstárs, LENHOSSÉK MIHÁLY szavai, melyeket 1915-ben az Akadémia ünnepi közgyűlésén „Az antropológiáról és teendőinkről az antropológia terén” című előadásában mondott el:

„A magyar embertani tanszék első birtoklója, TÖRÖK AURÉL, a budapesti egyetemen töltött 31 éves tanári működése során maradandó betűkkel véste be nevét a nemzetközi tudomány lapjaira. Szakirodalmi tevékenységével, melynek szolgálatában a szorgalomnak szinte túlhajtásával éjjelt is nappallá tett, becsületet szerzett odakünn nemcsak a maga nevének, hanem a magyar névnek is. Kimagasló képességeit bőven gyümölcsöztette; igaz, hogy tehetsége nem annyira a verbeli természettudósoknak üde, praktikus megfigyelő talentuma, mint inkább a phylosophusnak elemző, a dolgokat — a fontosakat és kevésbé fontosakat egyaránt — a szavak rengeteg apparátusával végső szálaira szétbontó tehetsége volt, párosulva az írói készségnek, a stylusnak és dictionnak, a polémiának és elmésségnek pompás, szinte tüneményeszerű adományával, különösen a német nyelvben, melynek a régi Pozsony szülötte s a német könyvek világában élő tudós még nagyobb fokban volt a mestere, mint anyanyelvének. A kraniológiának s különösen a koponyamérések módszertanának egyes kérdéseit olyan behatóan, a végletekig menő részletezésnek olyan cultusával alig tárgyalta valaki, mint ő. A külföldön is méltányolt ernyedetlen tevékenységével, a tudományos munkának szentelt életével rászolgált soha el nem múló hálánkra . . .”

*

(A Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának 1967. február 13-i szakülésén elhangzott megemlékezés nyomán.)

A szerző címe: GYENIS GYULA

Budapest VIII., Puskin u. 3.
ELTE Embertani Intézete